

УДК 32.001

Олена Лізунова

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ПРЕДМЕТА ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Стаття є намаганням простежити, яким чином і в якому напрямі відбувається зміна філософської парадигми політичної теорії наприкінці ХХ століття. Стверджується, що у теперішній час змінюється визначення сфери "політичного", відповідно змінюється визначення всіх основних політологічних концептів, що показано на прикладі концепції влади.

Є ціла низка базових питань, які обговорюються кращими представниками людства впродовж віків. Характерним є те, що кожна наступна епоха будується на частковому або повному спростуванні й відмові від надбань попередньої (яскравий приклад цьому - постійне виникнення течій з префіксами нео- або пост-). У цій статті я намагалася показати, яким чином і в якому напрямі відбувається зміна філософської парадигми політичної теорії наприкінці ХХ століття. Симптоматичним є розпад "метанарацій", що стверджували непохитну істинність універсальних схем в усіх видах людської активності. Політична теорія, як і будь-яка інша наука, не може не реагувати на зміни філософських обривів на сучасному етапі розвитку людства. Я переконана, що у теперішній час змінюється визначення сфери "політичного", відповідно змінюється визначення всіх основних політологічних концептів.

Глибина і коло проблем, на яких можна зосередитися, розглядаючи предмет політичної теорії, залежать від того, які відносини ми будемо розуміти як владні. Трактатування влади у свою чергу залежить від інтерпретації сфери "політичного" в людському житті.

Як розуміти "політичне"? Відповідно, які проблеми має розглядати політична теорія? Ці питання, які, здавалось би, вже раз і назавжди були вирішені, знову стали актуальними. Майже до 70-х років ХХ століття з поняттям "політичного" пов'язувалось все, що якимось чином стосувалося природи і структури правлячої верстви суспільства,

гілок влади як основних агентів прийняття рішень та тих, хто здійснює тиск на них. Політичні відносини змальовувалися як окремі в суспільстві, як сфера, що чітко відрізняється від приватної, сімейної, ділової. Отже, політичні проблеми розумілися як ті, що "народжуються" від владної верстви, плюс реакція на них з боку суспільства. Відповідно предметом для політичної теорії було вироблення легітимізуючих основ для владного апарату. Соціальні науки орієнтувалися на чітке розрізнення предметів для свого наукового аналізу: політична система, економічна система, соціальна сфера; аналіз проводився, виходячи з припущення про автономність цих сфер активності в людському суспільстві. Така настанова знайшла відображення у розвиткові тих наук, які ми тепер називаємо Політична наука, Економічна наука, Соціологічна наука. Отже, головна тенденція сцієнтистського світосприйняття - диференціація людського існування на окремі аспекти, детальне вивчення кожного аспекту (вузька спеціалізація). Виникає ситуація, коли маємо детальні шматки подрібнених знань, вироблених за принципом автономності предмета дослідження. Очевидно, що такий підхід, попри всі переваги деталізації, містить головний і визначальний недолік: частковість і однобічність, які намагаються подолати сучасні дослідники.

Повертаючись до розуміння "політичного" сьогодні, треба сказати, що зараз існує цілий спектр пояснювальних концепцій, на екстремумах якого знаходяться дві наступні.

Перша розглядає політику як діяльність, пов'язану майже з усіма видами людської активності. Політика - це все, що стосується влади в широкому сенсі: можливості будь-кого чи будь-що підтримувати, змінювати соціальне та фізичне оточення, ресурси і сили, які формують і самі формуються в цих процесах. Отже, політична сфера - це універсальна сфера людського існування, яку не можна "зав'язувати" на якихось специфічних інституціях і видах діяльності. Друга - пов'язує все, що носить назву "політичне", з державою та її органами: формування, структура, організація та діяльність владної верстви та апарату держави. Питання розбіжностей у розгляді діапазонів поняття "політичного" в людському житті ускладнюють ще й різні наукові напрями політичної теорії, кожний з яких своїм чином інтерпретує предмет дослідження і завдання політичної теорії як такої. На думку сучасного мислителя Поля Рікьора, "проблема політичного постає в необхідності з'ясувати місце політики серед інших сфер і відповісти на питання, чи є вона рівноправною серед них, чи вона включає до себе всі інші сфери... Принцип багато-манітності сфер здається дуже цікавим" [1].

У ліберальній традиції XIX, XX ст. "політичне" дорівнювало відносинам у структурі влади та зв'язкам громадян з владою. У цій інтерпретації "політичне" розглядалося відокремлено від інших сфер (економіки, культури тощо).

Марксистське тлумачення поставило державу та економічну владу в центр розгляду політичних питань. Маркс, по суті, проголосив кінець "політичного", зводячи його до економічного базису та класової боротьби.

Потужну роль у розвитку політичних дисциплін зіграв позитивізм (кінець 60-х - початок 70-х років). Для позитивістського способу мислення політична сфера не могла мати достатньої легітимної форми пізнання. Всі соціальні науки повинні мати одну методологію - методологію природничих наук, яка базується на емпіричних дослідженнях та спостереженнях - фактах.

Соціальним наукам відмовлялося у статусі інтерпретуючих. У центрі позитивістського підходу до соціальних наук - біхевіоризм. Завдяки йому політична система суспільства цілком окреслюється за допомогою логічного підґрунтя методів природничих наук, звідси велика увага до різноманітних кількісних методів аналізу політичної дійсності. Аналіз політичної сфери чітко розділювався на три методологічні напрями: історичний, нормативний та емпіричний. Політична теорія та політична наука розвиваються різними шляхами, причому політична наука (в сенсі science) має пріоритетне право розвитку над політичною теорією та філософією в силу прикладного характеру своїх досліджень.

Відродження політичної теорії відбувається з кількох джерел. Нові філософи науки (Т. Кун, М. Хессе, І. Лакатос) зробили достатньо для дискредитування позитивістської моделі науки. Позитивістський підхід є неприйнятним для соціальних наук, які, як форма людської активності, не можуть уникнути інтерпретаційної настанови (проблем значення, розуміння, комунікації та інтерпретації). Нові філософи соціальних наук (такі, як П.Вінч, А.Шутц, Ч.Тайлор) наголошували на подвійній проблематиці соціальних наук. По-перше, наука взагалі є формою інтерпретації, що базується на теоретичних моделях. По-друге, специфіка соціальних наук впливає з специфічності об'єкта - людини, яка є сама інтерпретуючим створінням. Отже, соціальні науки зустрілися з проблемою подвійної герменевтики. Дискусії щодо позитивізму в соціальній сфері породили низку альтернативних методологічних підходів, які запропонували важливі концептуальні та теоретичні нововведення.

Таким чином, сучасна політична теорія не справляє цілісного враження щодо предмета та методів дослідження. І це є принциповою ознакою сучасного стану людської думки, яка по-іншому намагається представити світ, не "вганяючи" його в жорсткі розумові конструкції - рамки, не створюючи реальність цими конструкціями. Ми дуже коротко окреслимо ті напрями, в

яких нині працюють політичні теоретики, представляючи своє розуміння "політичного" [2].

1. Політична теорія як історія політичної думки. Посилена увага приділяється вивченню класичних текстів та того історичного контексту, з яким вони пов'язані; дослідники намагаються досягти максимальної чистоти та адекватності у тлумаченні історичних текстів.

2. Політична теорія як форма концептуального аналізу. Включає систематичне пояснення, уточнення ключових термінів та концепцій політичної теорії, таких як суверенітет, демократія, справедливість, свобода.

3. Політична теорія як вивчення цінностей, традицій, які панують у суспільстві і головним чином визначають вектор і динаміку розвитку суспільства.

4. Політична теорія як форма поєднання абстрактних теоретичних питань з реальними специфічними політичними проблемами.

5. Політична теорія як критика всіх форм фундаменталізму та догматичності, проголошення "діалогу" як єдиного та початкового джерела виміру політичної діяльності. Політична теорія в цій версії представляє так звану "постфілософську" культуру, яка обстоює позиції діалогу людей, що відкинули універсалістські претензії раціональної філософії і шукають кращі шляхи розв'язання своїх проблем.

6. Політична теорія як побудова моделей. Абсолютно раціоналізований підхід, що має свої корені в концепціях теоретичної економіки, теорії раціонального вибору, теорії бор. Політична сфера розглядається як комплекс інститутів, які, агрегуючи та фільтруючи індивідуальні преференції, перетворюють їх на колективний вибір

7. Політична теорія як теоретичне узагальнення політичної науки: побудова теорій на підставі спостережень та узагальнень емпіричних досліджень.

Отже, кілька шкіл політичних теоретиків намагаються розібратися у феномені політичного, причому жодна з них не може претендувати на абсолютну несупереч-

ливість у своїх аргументах. Головна проблема політологів на сьогодні - це питання про те, чи можливе єдине систематизоване політичне знання взагалі, та яким чином воно може бути можливе (в разі стверджувальної відповіді на першу частину питання).

Напрямок, який стрімко завойовує сьогодні прихильників і настільки ж швидко опонентів - постмодерністський. Точніше, мова йде не про напрям, а про входження світу в добу Постмодерну, яка представляє нові зразки, техніки, прийоми як теоретичної, так і практичної діяльності. Мова може йти про рівнозначність та рівноцінність існування яких завгодно уявлень, що не визнають пріоритет традиційних ієрархізованих концепцій (принцип методологічного плюралізму П.Фейєрабенда). В епоху Постмодерну на роль можливого продовження теоретичного наукового знання претендують праці таких авторів, як М.Гайдеггер, М.Фуко, Ж.Дерріда, Р.Рорті, Ж.-Ф.Льотар, Ю.Габермас, Г.Гадамер, Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі, П.Рікьор, Х.Ортега-і-Гассет, К.О.Апель та інші. З їх іменами пов'язуються цілі напрями у дослідженні політичних (і не тільки) сторін людського існування. Головні теми нинішніх політичних досліджень - це множина нових суспільних, геополітичних, економічних, культурних та екзистенційних реалій, що виникли після закінчення певної історичної доби. Основними противниками (в сенсі наукового осягнення) таких підходів, за словами Ж.Дельоза та Ф.Гваттарі, є:

1) політичні аскети - ті, хто намагається зберегти чистоту полш порядку і політичного дискурсу; бюрократи революції й служителі Істини;

2) "погані спеціалісти з Бажання" - семіотика й психоаналіз (це ще не найгірший варіант): ті, хто зводить множинність Бажання до бінарної логіки закону структури та його відсутності [3].

Наступне поняття, теоретичні межі якого потрібно окреслити в даній статті, є влада. Виходячи з того, що "політичне" нами розуміється в широкому сенсі, владу ми будемо розглядати як множинність відносин

сили, намагаючись уникнути традиційних суб'єктно-об'єктних відносин (М.Фуко, Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі). Для кращого пояснення треба розглянути проблему інтерпретації влади детальніше. Влада надзвичайно довго мислилась як невід'ємна ознака якісного становища суб'єкта влади, який здійснює свою волю, нав'язує її іншим, перетворюючи їх на об'єкти володарювання. Ситуація влади розумілася як певна позиція в соціальному просторі, певні якості, набувши яких, можна диктувати свою волю іншим, виступати суб'єктом влади. Численні школи беруть це положення за догму, розвиваючи на цій основі свої гіпотези. Віддаючи належне величезному внеску такого роду концепцій до надбань науково-політичної думки, не можна не побачити їх механістичність, негнучкість та інертність. Такі моделі і схеми не здатні передати суть владних відносин на сучасному етапі, залишаючись лише формальними конструкціями.

Сучасна класична західна наука будується на засадах суб'єктного аналізу політичної діяльності. Такий аналіз здійснюється на двох рівнях: макрорівень - розглядає системи, що розподіляють владу; мікрорівень - аналіз суб'єкта, що приймає рішення. Суб'єкту приписується індивідуально виражена політична поведінка, тип свідомості, відповідальність, цілепокладання тощо. Система ж, в межах якої діють суб'єкти влади, виступає в ролі позаіндивідуального та безособового політичного утворення, яке закономірним шляхом впорядковує відносини між окремими суб'єктами. Отже, на макрорівні діє Суб'єкт - система, на мікрорівні - Суб'єкт - індивід. Будь-які ірраціональні елементи є неможливими за визначенням системи. Розгляд влади як на мікрорівні, так і на макрорівні не передбачає якісної зміни засобів пізнання. Політична наука спрямована на вироблення єдиної логічно стрункої формули влади. Знову ми повертаємося до того, що політична теорія намагалася раціоналізувати свій предмет, будучи впевненою, що єдина формула влади відкриє нові можливості для побудови науково

виважених теорій політичної дії, прийняття рішень та кількісного аналізу глобальних політичних стратегій. І сьогодні велика частина науковців працює в цьому напрямі (особливо це стосується політичної науки (science)). Один з прикладів такої універсальної формули влади:

Суб'єкт А має владу над суб'єктом Б тією мірою, в якій він здатен змусити Б робити те, що Б зробив би іншим чином.

Або інший: влада є здатність одних акторів (особистостей, груп, інститутів) визначати чи змінювати (повністю чи частково) ряд альтернативних дій або вибір альтернатив для інших акторів.

Біхевіористський підхід: влада - це відносини між двома партнерами, що діють один на одного в процесі інтеракції (мікро-проекція попереднього варіанту).

Цільовий підхід: влада - це виробництво намічених результатів.

Структуралістське визначення: влада - це специфічні відносини між тими, хто керує, і тими, ким керують (суб'єктом і об'єктом).

Конфліктологічне: влада - це спроможність розв'язувати конфлікти через використання специфічних інструментів влади і авторитету.

Суб'єктивно-психологічне: влада - це вроджений інстинктивний потяг людини до агресії й панування.

Узагальнимо головні ознаки таких підходів.

1. Дихотомічна структура: суб'єкт - об'єкт влади. Суб'єктами виступають свідомі правомочні суверенні інститути (індивіди), що діють у межах права і закону.

2. Влада розглядається як функція негативної санкції, всюди, де вона здійснюється, має бути сильний суб'єкт, інший - об'єкт. Суб'єкт, що має владу, здійснює її завдяки повному (чи частковому) зведенню іншого суб'єкта до стану об'єкту.

3. Кількісними вимірами здійснення влади залежно від статусу суб'єкта можуть бути: авторитет, вплив, панування, примушення, підпорядкування, відчуження, насилля.

4. Влада містить наказ, який у разі необхідності супроводжується санкціями.

5. Всі ці формули певним чином сумуються у такому вигляді: якщо дехто робить дію X, то інший робить дію Y (де X, Y як позитивна, так і негативна санкції).

Отже, запропоновані концепції розгляду влади є логічно універсальними. Влада уявляється засобом для досягнення мети, що перебуває за межами самої влади, виходячи з цього, влада є свідомим порушенням комунікації між індивідами. Згідно з такою точкою зору, влада постійно детермінована чимось, що лежить за її межами (класова, економічна, юридично-правова структура). Відносини влади, що відокремлюють один спосіб її здійснення від іншого, залишаються кількісними, не якісними, абсолютно неспроможними відобразити в своїй логічній структурі унікальність та неповторність конкретних подій здійснення влади. Політолог чи політичний філософ, який намагається знайти логічно струнку формулу влади за допомогою методів суб'єктно-предикативного аналізу, вже є всередині загальної стратегії влади і підкорений їй, наскільки б не була сильною ілюзія того, що він мислить її з-поза її меж. Таке право в нього є, але пошук апіорі буде детермінований історично певним режимом владних відносин. Фактично такий дослідник стає суб'єктом Суб'єкта (з його точки зору), приймає правила гри, правила підкорення, загальні схеми знання. Натомість отримуючи ім'я, місце, час, пам'ять, спосіб поведінки від Суб'єкта, відлунням якого він тільки і може бути.

Давно назріла потреба представити феномен влади в усій повноті і всеосяжності проявів у людському існуванні. Вдалим у цьому сенсі видається бачення влади сучасним філософом Мішелем Фуко, який уникнув бінарності підходів до аналізу влади (типу суб'єкт - об'єкт, пануючий - пригноблений, примус - підкорення тощо) і "зняв владу з п'єдесталу".

Ми переконані, що владу треба мислити тут і зараз - безсуб'єктно, спираючись на розуміння влади Мішелем Фуко [4]. Французький дослідник пропонує розглянути не концепцію влади, одну на всі часи, а

уявити ситуацію влади як живий динамічний процес, що складається з міриадів видимих і невидимих площин. Перетинаючись, вони створюють ситуацію влади в конкретній точці:

1) влада не як сукупність інститутів, апаратів, які б гарантували підкорення громадян у певній державі;

2) влада не як спосіб підкорення, який, на противагу насиллю, має форму правил;

3) влада не як всезагальна система панування, здійснюваного одним елементом (чи групою) над іншими, результати якого б пронизували весь соціум через ряд послідовних відгалужень.

Розуміти владу, значить уявляти множинність відносин сили, що іманентні області, де вони здійснюються; розуміти гру, яка шляхом безперервних сутичок ці відносини посилює, трансформує, перетворює; знаходити опори, які ці силові відносини мають одна в одній таким чином, що складається або система, або ланцюг, або перервності; бачити стратегії, які втілюються в державні апарати, формулюванні закону, формах соціального панування. Влада - це ім'я, яким називають складну стратегічну ситуацію в суспільстві. Замість ригідних задерев'янілих категорій треба уявляти рухомі механізми, що звільняють потоки (соціальні, економічні, сексуальні, творчі), даючи їм можливість прослизнути повз (між) соціальні коди, котрі намагаються їх каналізувати. Таке завдання вимагає відмови від будь-яких дихотомій на користь множинності, пошуку ліній вислизання, декодування, дестратифікації, детериторіалізації (термін Ж.Дельоза й Ф.Гваттарі).

Мислити владу - значить знати всі її пастки, хитрощі, провокації, до яких вона вдається, щоби стати соціально невидимою і тому непроявленою в термінах суб'єктного розуміння. Влада не тому всеохоплююча, що всіх підкорює, вона просто відтворюється в кожний момент у будь-якій ситуації, вона не все охоплює, вона просто звідусіль проривається. Те, що можна розумом осягнути як очевидні владні прояви, є лише результатом, сукупним ефектом, який

виникає внаслідок всіх цих взаємодій, зчепленням, яке спирається на кожну взаємодію і в свою чергу намагається їх зафіксувати.

- Влада не є щось, що можна придбати, загарбати, чи поділити; вона здійснюється з численних точок і в грі рухомих сил нерівності.

- Владні відносини не є зовнішніми порівнянно з іншими типами відносин (економічними, пізнавальними тощо), вони є іманентні їм, їх неможливо розділити, провести чітку межу. Відносини влади не є чимось на зразок надбудови в суспільстві, межі дії якої простягаються або на заборону, або на дозвіл, там де владні стосунки є, вони виконують роль абсолютно продуктивну.

- Влада виходить знизу, тобто з множинних відносин сили, які складаються в сім'ї, в окремих групах, в інститутах, слугують опорою для подальших утворень і владних сплавів.

Через це не може йти мова про якісь бінарні опозиції між тими, хто керує, і тими, ким керують, які б поширювались на всю людську спільноту. І ті, й інші однаково задіяні у коливаннях відносин влади, поняття суб'єкта і об'єкта влади є недоречними, хоча самі владні відносини можна охарактеризувати як інтенціональні. Раціональність влади є раціональність тих тактик, що її складають. Ці локальні тактики можуть мати навіть досить явний характер, але поєднуючись, пересікаючись, розповсюджуючи одна одну, знаходячи десь в іншому місці для себе опору й умову, вимальовують обриси цілого. Навіть якщо це ціле буде піддаватися дешифровці, то не знайдеться майже нікого, хто б всю цю множину осягнув і сформулював.

- Там, де є влада, завжди присутні центри опору їй, саме тому можна вважати, що опір ніколи не позапокладений владі. Він завжди є породженням владних стосунків і взаємодією з ними. Але не потрібно таку думку продовжувати в тому сенсі, що всі перебувають всередині влади, і не можуть її уникнути. Дійсно, немає однієї позиції Великого опору, бо немає однієї владної

стратегії. Вогнища опору утворюють множинність відповідно до множини відносин влади, кожне з яких має свій особливий сенс. Влада і опір - це два роди конфігурації, які неможливі один без одного. Це ніби інший полюс всередині відносин влади, постійне її візаві.

Тепер спробуємо в короткій формі висвітлити базові методи і проблеми, які переважають в українському політологічному просторі.

Політологічні дослідження в Україні, на наш погляд, формуються навколо чітко визначеного кола проблем. Що важливо, ці проблеми тісно пов'язані з владними замовленнями у певний проміжок часу.

1. Політологічні студії багатьох університетів концентрують увагу слухачів на предметах, що мають бути розглянуті в рамках державного управління, юридичної науки тощо. Наприклад, яке відношення до фундаментальної політичної теорії має проблема адміністративної реформи на рівні обговорення порівняльних схем організації адміністративного апарату країн, або проблема облаштування державного кордону України технічними засобами. Дуже побіжне. Але, як правило, саме такі проблеми стають темою для дискусій вчених, що займаються політологією. У цьому випадку мова скоріше може йти про теорію чи практику державного управління.

2. Наступні теми, які охоче обираються політологами, це питання суто прикладної тематики: виборчі системи і виборчі технології. Різноманітні класифікації, схеми, стратегії, тактики виборчих кампаній, соціологічні опитування, інтерпретації їх результатів - ось головні питання політологічних досліджень такого роду. Це те, що замовляється, відповідно те, під що даються гроші, оформлюються проекти. Така зацікавленість владних структур не може не впливати на результати досліджень такого роду. Логіка зрозуміла: якщо хочеш бути задіяним у виборчий марафон наступного разу, подумай про це заздалегідь.

Усе зазначене вище окреслює дві низки проблем, які переважно розробляються в

сучасних українських політологічних дослідженнях:

1) як нам облаштувати Україну, або кілька слів на тему державного управління;

2) як нам організувати вибори.

Отже, в Україні мова може йти про розвиток прикладної (практичної) політології, представники якої (таких меншість) займаються або незаангажованим аналізом та прогнозуванням політичних процесів (як правило, електоральних), або відверто обслуговують політичні замовлення окремих суб'єктів політичної системи. При цьому поза увагою лишається фундаментальне осмислення глибинних процесів, що відбуваються з суспільством і в суспільстві.

Підбиваючи підсумки всього викладеного вище, мусимо констатувати, що сучасні тенденції розуміння феномена "політичного" схильні розглядати його як необмежений умовними лініями розподілу вузьких наукових дисциплін простір здійснення владних відносин. Відображення реального переживання влади як конкретного зіткнення сили у конкретний момент посилює відчуття обмеженості загальних формул влади.

Аналітика влади, мікроаналіз і глобальні владні стратегії, що продукуються силовими протистояннями в суспільстві, утворюються з численних мікросутичок - все це має бути справжнім предметом аналізу фундаментальної політичної теорії. Політична практика демонструє теоретикам неперевершені зразки акумулювання й застосування найрізноманітнішого досвіду у процесі ведення політичної гри. Політика сьогодні, крім суто політичних справ, це - сфери впливу в економіці, це симулякри, що продукуються мас-медіа, це футбол, естрада, концерти, допомога бідним, стосунки в родині, міжконфесійні відносини, етнічні відносини, сексуальні - все те, де присутня множинність силових стосунків, які продукують владні ситуації. Політична теорія має адекватно реагувати на ці владні втілення, створюючи відповідні теоретичні концепти. Завданням політолога у такому випадку має бути постійне намагання зменшити прірву між реальними технологіями проявів владних відносин та громадським чи науковим дискурсом, що описує та аналізує ці процеси.

1. Рукер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью. - М., 1995. - С. 106.

2. Див. : *Held David*. Political Theory Today. - Stanford: Stanford University Press, 1991. - P. 1 -20.

3. Делез Ж., Гваттари Ф. Ризома // Философия эпохи постмодерна. - Минск: Красико-принт, 1996. - С.7-8

4. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. - М.: Магистериум, Касталь, 1996. - С. 199-201.

Olena Lizunova

REGARDING THE PROBLEM OF UNDERSTANDING THE SUBJECT OF POLITICAL THEORY

The aim of this paper is to examine the possible subject matter of political theory, which becomes the issue of debates in recent scientific discussions. New philosophers of science added the feeling of great hesitation and uncertainty to the traditional (positivist) scope of political theory. In order to understand the proper subject matter of political theory, the different connotations of the term "the political", are considered and the concept of "power" (major concept of political theory) is examined according to the relevant understanding of proper subject matter of political theory.